

TÖÖST ÕPIKUGA EESTI NSV
KÕRGKOO LIRAAMATUKOGUDES

K.Kikkas

Kõrgkooliraamatukogu ülesandeks on kirjanduse õige komplekteerimise ja heade lugemistingimuste loomisega tagada optimaalsed võimalused edukaks õppe- ja teadustööks. Selleks et saada ülevaadet, kuidas Eesti NSV-s toimub üliõpilaste varustamine õppekirjandusega, uuris TRÜ Teadusliku Raamatukogu metoodikaosakond olukorda kõigis kuues kõrgkooliraamatukogus. Analüüsisiti õppekirjanduse komplekteerimist, lugemissaalide töökorraldust, teeninduskiirust, õppekirjanduse ringlust, tööd võlgnikega ja äratitlusi aastatel 1984-1985.

Õppekirjandus moodustab Eesti NSV kõrgkooliraamatukogude raamatuvaredest 18%, kuid kõrgkooliti on olukord väga erinev. Auväärses eas ja suure teaduskirjanduse fondiga TRÜ TR-s moodustab peale Teist maailmasõda komplekteeritud õppekirjandus vaid 9% (364 000 eks.), TPI-s 22% (242000 eks.), EPA-s 37% (170 000 eks.), TPedI-s 72% (225 000 eks.), TRK-s 77% (143 000 eks.) ja ERKI-s 6,2% (3490 eks.).

Õppekirjandus on raamatukogufondi kõige dünaamilisem osa. Iga 5-6 aastaga vahetub välja 1/3 õppefondist, 12-15 aasta jooksul uueneb see täielikult. ENSV kõrgkoolid saavad aastas juurde ca 60 000 eks. õppekirjandust, kustutades samal ajal ca 8000 eks.

Üliõpilasi oli Eestis 1985.a. 1. sept. seisuga 23,5 tuhat (TRÜ-s 7339, TPI-s 8543, EPA-s 3569, TPedI-s 3058, TRK-s 489 ja ERKI-s 517). 1985.-1986. õppeaastal võeti 1. kursusele vastu üle 5000 üliõpilase. Üleliidulistest normatiivides (6) on ette nähtud, et kõrgkooliraamatukogu peab komplekteerima põhiõpikuid ühiskondlik-poliitilistes ainetes 1:1, üldteaduslikes ja -tehnilistes õppeainetes 1:1 kuni 1:2, erialaainetes 1:3. Neid normatiive on Eestis kohandatud vastavalt vajadustele ja võimalustele. Näit. TPI TR-s komplekteeritakse põhiõpikuid (õpikud, mis vastavad kõige

enam õppeaine sisule ja mahule) üldistes õppeainetes vahekorras 1:1, erialaainetes 3:4, väga kiiresti arenevates teadustes, kus õpikud ruttu vananevad, aga 1:2. Asendusõpikuid, mida kasutatakse siis, kui põhiõpikut veel ei ole, komplekteeritakse vahekorras 3:4, täiendõpikuid (lisaõpikud põhiõpiku kõrval) 1:3.* Kirjanduse tellimisel arvestatakse nii phevaseid kui kaugüliõpilasi.

Kuna Eesti NSV-s toimub õppetöö põhiosas eesti keeles, siis ei sõltu raamatukogud oluliselt üleliiduliste keskkirjastuste ("Высшая школа", "Книга", "Медицина") väljaannetest, millega bibkolektor ja raamatukauplused ei suuda niikuinii rahuldavalt varustada. Eestikeelset õppekirjandust annab välja kirjastus "Valgus", kuid ka kõrgkoolide oma kirjastusosakondade väljaandel ilmub hulgaliselt õppevahendeid. Palju sagedamini ja rohkem oleks tarvis aga kordustrükke. Raamatukogudele eraldatud kogused katavad vajaduse täielikult ainult õpiku ilmumisele järgneva paari-kolme aasta jooksul. Kauplustest ostetakse raamatud samuti kiiresti ära. Raamatukogudes muutub aastate jooksul osa kirjandust pehme kätte tõttu paratamatult tarvitamiskõlbmatuks. Tekib õppekirjanduse defitsiit. Kordustrükke ei ole mõtet ilma paranduste ja täiendusteta välja anda, selleks ei ole õppejõududel äga aega. Nii ongi kujunenud olukord, kus vana ja sinuke õpik (näit.: A. Kiris. Riigi ja õiguse teooria. TRÜ, 1971; J. Jegorov. Riigi ja õiguse ajalugu. TRÜ, 1959-1961; S. Kalesnik. Üldise maateaduse alused. Tln., Valgus, 1961; Botaanika I ja II. Tln., Valgus, 1965; P. Saks, J. Tehver. Põllumajandusloomade anatoomia. Tln., Valgus, 1968; I. Mürsepp jt. Veterinaarne sünnitusabi ja günekoloogia. Tln., Valgus, 1979 jpt.) on käibelt kadumas, uut, vaatamata raamatukogude korduvatele märkuandmistele, ei ole äga ilmunud.

Selleks et pidada täpset arvestust vajamineva ja olemasoleva õppekirjanduse kohta raamatukogus, on NSVL suuremates kõrgkooliraamatukogudes (5) (Eestis TPI-s ja TRÜ-s) sisse seatud õpikutega varustatuse kartoteegid. Need kartoteegid koostatakse perfokaartidele, et kaartidele mahuksid andmed nii õpiku enda kui ka tema eksemplaarsuse kohta raamatukogus

* Ingrid Tali ettekandest TPI TR korraldatud seminaril keskeriõppeasutuste raamatukogude töötajatele 6.-7. juunil 1985. a.

igal õppeaastal. Reiteritega on võimalik tähistada kateedrit, eriala, õppeainet, kursust ja ka seda, kas antud raamat kuulub põhi-, täiend- või asendusõpikute hulka.

TPI TR-s algas töö sellise kartoteegiga juba kümme aastat tagasi, TRÜ TR-s veidi hiljem.

TPI TR õppekirjandusega varustatuse kartoteek on maksimaalselt põhjalik ja koosneb kolmest osast:

- 1) õpikute teemakartoteek annab ülevaate õpikutega varustatusest kateedrite ja õppeainete kaupa;
- 2) õpikute alfabeetiline kartoteek, mis on koostatud tellimiskaartide alusel, annab teavet selle kohta, mitu eksemplari üht või teist õpikut on tellitud ja millistel erialadel seda kasutatakse;
- 3) vananenud, mittevajalike ja väikese eksemplaarsusega õpikute kartoteek, kuhu eraldatakse kaardid esimesest kartoteegist (ühtegi õpikut viimse eksemplarini maha ei kanta, venekeelsetest jääb kolm ja eestikeelsetest neli eksemplari).

Samalaadsed kartoteegid on koostamisel ka TPedI raamatukogus.

Selline kartoteekide süsteem koondab kogu info nii õpiku kui kasutaja kohta ja annab pideva täiendamise ja kontrollimise korral täieliku ülevaate nii kõikide õppeainete kui ka üliõpilaste varustamisest õppekirjandusega. Kaasaegne oleks nimetatud informatsiooni töötlemine arvutil, nagu seda tehakse Moskva Terasesulamite Instituudis (3).

TRÜ TR-s kasutatakse niisugust kartoteeki, mille hooldamine ei nõua eraldi töötajat. TRÜ TR õppekirjandusega varustatuse kartoteek koosneb kahest osast:

- 1) komplekteerimisosakonnas asuv kartoteek on üles ehitatud õppeainete kaupa ja annab infot õppekirjanduse olemasolu kohta nendes õppeainetes;
- 2) õppekirjanduse abonemendis asuv kartoteek on üles ehitatud teaduskondade-erialade-kursuste kaupa ja seda on mugav kasutada õpikute komplektide koostamisel.

Kartoteegid muutuvad mõttetuks, kui puudub pidev koostöö õppedistsipliini lugevate ja praktikume juhendavate õppejõududega. Just nemad peavad aitama raamatukogu komplekteerijatel määrata vajalike õpikute nomenklatuuri, selekteerida raamatuid põhi-, asendus- ja täiendõpikuteks ning määrata eksemplaarsust. Nemad peavad koostama uusi õppevahendeid ja kohendama uustrükiks varemilmunud. See tegevus peaks ka-

teedrite suunamisel olema niisama plaanipärane kui teaduslik uurimistöö. Peale selle võiksid õppejõud organiseerida üleliiduliste õpikute tõlkimist või - veel parem - neid ise tõlkima. Teavad ju vastava eriala õppejõud kõige paremini, kas niisugune õpik on Eesti NSV-s sobiv või tuleks selle kõrvale/asemele oma õppevahend koostada.

Õppekirjanduse komplektide koostamise vajadus üliõpilastele on küsitav. Ühest küljest peaks ju üliõpilane olema küllaltki haritud ja hakkaja isik, selleks et õppejõu soovitustele toetudes ise endale vajalik kirjandus kataloogide abil välja valida, teisest küljest hoiab komplektide varem valmistegemine kokku nii raamatukogutöötajate kui ka lugejate aega aktiivsel laenutusperioodil.

TPI raamatukogu töötab õppekirjanduse laenutamisel nii nagu paljude NSVL suuremate kõrgkoolide raamatukogud (2, 4, 5). Komplekte koostatakse kõigile esmakursuslastele (ka õhutustele ja kaugõppijatele) ning teise kursuse päevastele üliõpilastele. Igale õpperühmale on antud kindel kuupäev ja kellaaeg, millal raamatukokku tulla. Selleks ajaks on lugemissaali laudadele valmis pandud vastavale kursusele ettenähtud õpikute komplektid. Nüüd vormistatakse terve rühm korraga lugejateks, üliõpilastele antakse lugejapiletid, tutvustatakse raamatukogu kasutamise eeskirju ja lepatakse kokku raamatukogu- ja bibliograafiaõppuste aegade suhtes. Üliõpilastel tuleb täita valmis pandud õpikute formularid ja need oma laenustaskusse panna. Kogu rühma teenindamine, arvestamata pikka ettevalmistusaega, võtab 30-40 minutit. Alates 1983. aastast laenutatakse sel viisil õpikuid ka TPedI esmakursuslastele. Kui esmakursuslane tahab mõne päeva pärast raamatuid juurde laenata, teenindatakse teda üldistel alustel. Suurtes kõrgkoolides õigustab selline laenutusviis end igati, väiksematel ei ole aga vajadust oma raamatukogu lugejaid nii kitsastesse raamidesse suruda.

TRÜ TR-s laenutatakse raamatuid vastavalt lugejate soovidele ja vajadustele igal ajal, kusjuures esmakursuslasi teenindab õppeaasta algul eri töötaja. Esmakursuslasel on vaja talle valmis pandud õpikute komplekti küsida ja registratuuri saadud lugejapileti alusel laenustasku vormistada.

Selline lugejate diferentseeritud teenindamine võimaldab esmakursuslastel saada täiendavat informatsiooni ja konsultatsiooni ning raamatukoguhoidjatel üliõpilasi kiiresti teenindada.

Lugejatele soodsamate tingimuste loomiseks tuuakse TRÜ TR-s ja TPedI raamatukogus, mis mõlemad asuvad uutes hoonetes, septembris-oktoobris (kirjanduse intensiivseima laenu- tamise periood) ja juunis (kirjanduse massilise tagastamise periood) õppekirjanduse kojulaenutus väljapoole kontrolli- taoni, hoone esimesele korrusele.

Kõigile esmakursuslastele paratamatult täiskomplekte ei jätku ja normatiivide järgi ei peagi jätkuma. Põhiõpikute täiskomplektidega kindlustatakse ca 60% üliõpilastest. Kõrg- kooliraamatukogu ülesandeks ei olegi muretseda nii palju kirjandust, et iga üliõpilane kõik vajalikud teosed oma ko- duriulile seisma saaks viia. Seda enam, et ühiselamutes ei ole õppimistingimused sugugi head. Väga tähtis on lugemis- saalide olemasolu ja nende tšõ õige organiseerimine. Kohal- lugemise võimalused on raamatukoguti erinevad. Lugemissaali- kohti on TRÜ-s 1266, TPI-s 285, EPA-s 34, TPedI-s 150, TRK-s ja ERKI-s 24. Normaalseks saab olukorda pidada ainult TRÜ ja TPedI raamatukogudes. Erinev on ka avafondi suurus: TRÜ-s 350 000, TPI-s 127 000, EPA-s 12 650, TPedI-s 35 000, TRK-s 5520 ja ERKI-s 750. Avariulitel olevast kirjandusest moo- dustab kõige suurema protsendi perioodika, järgnevad teatme- ja õppekirjandus. TRÜ, TPI ja TPedI raamatukogudes on ava- riulitele paigutatud 3-10 eks. kõigist õpikutest, 15-20 eks. sõnastikest ja programmikohasest ilukirjandusest.

1981.a. tšõtati TRÜ TR-s välja metoodiline juhend õppe- kirjanduse lugemissaali (302 kohta ja 32 individuaalkabiini) avafondi formeerimise kohta. S_elle põhjal on õppekirjanduse lugemissaali riiulitele paigutatud 50 000 raamatut, põhili- selt viimase 5-10 aasta väljaanded, varasematest ainult enam- nõutavad. Et selline lugemissaal hädavajalik on, näitab ju- ba tema fondi ringlus - 8,9. Õppefondi keskmine ringlus Ees- ti kõrgkoolide raamatukogudes, kaasa arvatud lugemissaalid, on 1,8. Leningradis on see 1,6-2,2 (1).

EPA raamatukogul puudub lugemissaal täiesti. Ühiselamu väikeses lugemistoas on väljas viimase aastakäigu perioodika, teatmeteosed ja vähesel määral õppekirjandust. ERKI-s kasuta- takse kohallugemiseks nii teatmeteoseid, perioodikat kui ka

kunstialbumeid, kuid neid on hõlbus tellida, kuna laenu-
lett asub lugemisruumis. TRK 24 kohaga lugemistuba on küll
väike, kuid arvestades selle kõrgkooli omapära (noote ju kee-
gi lugemissaalis lugemas ei käi, ka ümber kirjutamas mitte,
sest raamatukogul on kopeerimisvõimalused - 1985. a. 1037
koopiate laenutust), ei ole seal vajadus suurema lugemissaali
järele nii suur kui EPA-s.

Laenutuste struktuuri analüüs viitab sellele, et Eesti
kõrgkoolide raamatukogudes langeb 80,5% laenutustest lugemis-
saalide arvele. Eriti kõrge on see protsent TRÜ ja TPI raama-
tukogudes (vastavalt 89,5 ja 88,6 1985.a.). EPA ja TRK raama-
tukogudes on ülekaalus kojulaenutused, lugemissaalide arvele
langeb vastavalt 11,2 ja 13,8% laenutustest.

Äraütlosti on nii kojulaenutuses kui lugemissaalides. Kõik
Äraütlostused analüüsitakse ja komplekteerijatele esitatakse et-
tepanekud vajaliku kirjanduse järekomplekteerimiseks.

Eesti NSV raamatukogude tšh üliõpilaste varustamisel õpi-
kuga pole üldkokkuvõttes halb. Ebarahuldav on olukord vaid
mõningate raamatute osas ja nende kohta on komplekteerijad
oma taotlused juba esitanud. Kui paraneks koostšh kateedrite-
ga (abi kirjanduse valikul ja uute õppevahendite koostamisel),
dekanatidega (raamatukogu korda rikkunud üliõpilaste karis-
tamisel) ja kirjastusosakondadega (uute õppevahendite välja-
andmisel), samuti ka raamatukogude materaal-tehniline baas,
suudaksid raamatukogud lugejateeminduse kvaliteeti veelgi pa-
randada.

Kirjandus

1. Горев В.Г. Формирование учебного фонда библиотеки вуза // Вузовские библиотеки западносибирской зоны. Томск, 1961. Вып. 9. С. 34-39.
2. Иванова Е.В. Изучение и внедрение передового опыта в практику работы вузовских библиотек // Опыт работы Научной библиотеки МГУ. 1982. Вып. 17. С. 115.
3. Иванова Е.В. Современная вузовская библиотека // Советское библиотековедение. 1983. № 1. С. 51-52.
4. Племнек Н.К. Посвящение в читатели // НГБ СССР. 1969. № 1. С. 23.

5. Племнек Н.К., Жукова И.И. Организация обслуживания студентов в начале учебного года в Ленинградском политехническом институте // НТБ СССР. 1979. № 1. С. 22-26.
6. Положение о формировании фондов библиотек вузов: Приказ Минвуза СССР № 566, 4 мая 1983 г.

УЧЕБНАЯ ЛИТЕРАТУРА В ВУЗОВСКИХ БИБЛИОТЕКАХ ЭСТОНСКОЙ ССР

К.Киккас

Резюме

Задача вузовских библиотек состоит в обеспечении оптимальных условий для учебной и научной деятельности путем целенаправленного комплектования литературы и создания благоприятной обстановки для работы с книгой на месте.

С целью представления ясной картины обеспеченности студентов учебной литературой, методический отдел НБ ТТУ изучил положение дел во всех вузовских библиотеках республики за период с 1984 по 1985 год. Анализировались такие показатели библиотечной работы как укомплектованность учебной литературы, условия в читальных залах, оперативность обслуживания, обращаемость фондов, работа с должниками и отказами.

Преподавание на эстонском языке предполагает наличие соответствующих учебных пособий на данном языке. Помимо издательства "Валгус", учебники издают также вузовские издательства. Однако оперативность и количество повторных тиражей оставляют желать лучшего. Даже большой тираж удовлетворяет потребности студентов лишь первые годы. Наука движется вперед, и повторное издание учебного пособия требует дополнений и изменений.

Всесоюзные нормативы предусматривают следующее соотношение основных учебников и студентов: общественно-политические дисциплины 1:1, общенаучные и общетехнические дисциплины 1:1 (1:2), специальные дисциплины 1:3.

Фонд учебной литературы является наиболее динамичной частью библиотечного фонда. Каждые 5-6 лет заменяется треть фонда, каждые 12-15 лет учебный фонд полностью обновляется. Для учета требующейся и имеющейся учебной литературы в крупнейших вузовских библиотеках СССР введены картотеки обеспеченности учебной литературой, содержащие информацию как об учебниках, так и о читателях.

В ходе развития материально-технической базы библиотеки данные такого рода могут быть введены в память ЭВМ.

Очень важна правильная организация обслуживания читателей, особенно в наиболее интенсивные периоды выдачи и возврата книг: в начале и конце учебного года. Используется групповая и дифференцированная форма обслуживания. 80,5% всех книговыдач в вузовских библиотеках приходится на читальные залы. Преобладание книговыдач на абонементах, зафиксированное в библиотеках ЭСХА и ТГК, объясняется неудовлетворительными условиями для пользования литературой на месте.

Средняя обращаемость фондов учебной литературы в вузовских библиотеках СССР составляет 1,8, в читальных залах НБ ТГУ - 8,9.

Отказы на литературу поступают как на абонементы, так и в читальные залы. Все отказы фиксируются, анализируются, и в отдел комплектования представляются рекомендации для докомплектования.

В целом общая картина обеспеченности студентов учебной литературой неплохая. Неудовлетворительно обстоят дела лишь с некоторыми разделами литературы. В отделы комплектования уже представлены соответствующие заявки.

В заключение следует сказать, что усиление взаимодействия с кафедрами (помощь в отборе литературы), с деканатами (привлечение к ответственности студентов, нарушающих правила пользования библиотекой) и издательскими отделами (издание новых учебных пособий), а также улучшение материально-технической базы библиотек существенно повысят качество обслуживания читателей в вузовских библиотеках республики.

LEHRBUCHBESTÄNDE IN DEN HOCHSCHULBIBLIOTHEKEN DER ESTNISCHEN SSR

K.Kikkas

Zusammenfassung

Hochschulbibliotheken haben die Aufgabe, durch zielbewußte Bestandsergänzung und Gestaltung günstiger Arbeitsbedingungen in den Lesesälen optimale Voraussetzungen für das Studium und die wissenschaftliche Tätigkeit zu schaffen.

Die methodische Abteilung der Universitätsbibliothek Tartu hat zwecks Erforschung der Lehrbücherversorgung der Studenten die Lage in allen Hochschulbibliotheken der Republik im Zeitraum von 1984 bis 1985 untersucht. Es wurden Grundziffern der Bibliotheksarbeit, so wie Lehrbücherversorgung, Bedingungen zum Studium in Lesesälen, operative Benutzerbedienung, Benutzungsfrequenz der Bestände und Arbeit mit Schuldnern und Absagen analysiert.

Der Unterricht in estnischer Sprache setzt das Vorhandensein entsprechender Lehrbücher in estnischer Sprache voraus. Außer dem Verlag "Valgus" bringen auch die Universitätsverlage Lehrbücher heraus. Jedoch ist die Operativität und Zahl der Neuauflagen noch unbefriedigend. Sogar Großauflagen können Studenten nur für kurze Zeit zufriedenstellen. Die Wissenschaft entwickelt sich weiter und Neuauflagen müssen umgearbeitet werden.

Die staatlichen Normen sehen folgende Korrelation zwischen Grundlehrbüchern und Studenten vor: in den politischen und gesellschaftswissenschaftlichen Disziplinen 1:1, in den gemeinwissenschaftlichen und -technischen Disziplinen 1:1 (1:2), in Spezialdisziplinen 1:3.

Die Lehrbuchsammlung ist der veränderlichste Teil des Bücherbestandes. Jede 5-6 Jahre erneuert sich ein Drittel und jede 12-15 Jahre erneuern sich die Lehrbuchbestände vollkommen. Zur Berechnung der vorhandenen und geforderten Literatur werden in den größten Hochschulbibliotheken der Sowjetunion Lehrbücherversorgungskarteien geführt. Diese Karteien enthalten Information sowohl über die vorhandenen Lehrbücher als auch ihre Benutzer.

Bei weiterer Entwicklung der materiell-technischen Basis könnte man derartige Daten mit Hilfe der Computer verarbeiten.

Sehr wichtig ist die richtige Organisation der Ausleihe während der intensivsten Ausleihe- und Rückgabe-Periode d.h. am Anfang und Ende des Studienjahres. Es werden differenzierte Ausleihsysteme angewandt. 80,5% der Bücherausleihen in den Hochschulbibliotheken fallen auf die Lesesäle. Das Vorherrschen der Entleiher in den Bibliotheken der Estnischen Landwirtschaftlichen Akademie und des Talliner Staatlichen Konservatoriums ist auf ungenügende Arbeitsbedingungen in den Lesesälen der genannten Bibliotheken zurückzuführen.

Die durchschnittliche Benutzungsfrequenz für Lehrbücher in den Hochschulbibliotheken der ESSR beträgt 1,8, im Lesesaal der Universitätsbibliothek Tartu - 8,9.

Absagen werden sowohl bei der Entleiherung als auch in den Lesesälen fixiert. Durch die Absagenanalyse erhält die Erwerbungsabteilung entsprechende Empfehlungen zur Erwerbungs nötiger Lehrbücher.

Im großen und ganzen kann die Bücherversorgung der Studenten als zufriedenstellend betrachtet werden. Nur auf einigen Fachgebieten ist der Zustand als unbefriedigend anzusehen. Der Erwerbungsabteilungen sind schon entsprechende Verbesserungsvorschläge gemacht worden.

Zum Schluß sei erwähnt, daß die Zusammenarbeit mit dem Personal der Katheder (Literaturauswahl), der Dekanaten (Heranziehen der Studenten zur Verantwortung wegen Mißachtung der Benutzungsordnung der Bibliothek) und mit den Verlagen der Hochschulen (Herausgabe neuer Lehrmaterialien) wie auch die Verbesserung der materiell-technischen Basis dazu beitragen, die Qualität der Benutzerbedienung in den Hochschulbibliotheken der ESSR zu verbessern.